

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.3:336.7

Поченчук Г.М.
кандидат економічних наук, доцент,
докторант
Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОБМЕЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ

У статті розглянуто основні принципи функціонування ефективної банківської системи. Проаналізовано сучасні проблеми банківської системи України в розрізі принципів її функціонування. На основі дослідження розглянуто напрямки реформування та перспективи розвитку банківського сектора.

Ключові слова: банківська система, функції банківської системи, криза, принципи функціонування банківської системи, кептивні банки.

Поченчук Г.М. РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ: ОГРАНИЧЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ

В статье рассмотрены основные принципы функционирования банковской системы. Проанализированы современные проблемы банковской системы Украины в аспекте реализации обозначенных принципов. В результате исследования рассмотрены основные направления и перспективы развития банковской системы.

Ключевые слова: банковская система, функции банковской системы, кризис, принципы функционирования банковской системы, кэптивные банки.

Pochenchuk G.M. DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE: LIMITATIONS AND OPPORTUNITIES

The main principles of effective banking system are considered in this article. The author analyzes the current problems of the banking system of Ukraine in terms of its principles of functioning. The directions of reforming and development prospects of the banking sector are examined basing on the research.

Keywords: banking system, the functions of the banking system, crisis, the principles of the banking system, captive banks.

Постановка проблеми. Банківська система має важливе значення для економіки будь-якої країни, оскільки зростання і, на цих засадах, підвищення добробуту не може бути досягнуте, якщо заощадження не будуть ефективно спрямовуватись на інвестиції. Відсутність повноцінної банківської системи визначалась однією з основних вад та слабостей централізованої планованої економіки. Таким чином, реформування банківського сектора в колишніх комуністичних країнах, у тому числі й Україні, і створення нової культури довіри і впевненості було найважливішим завданням у процесі переходу до ринкової економіки.

Протягом 90-х років було сформовано банківську систему ринкового типу з великою кількістю універсальних комерційних банків та відповідною регуляторною системою. Однак формальне створення та кількісне розширення банківської системи не забезпечило якісного виконання всього спектру послуг, необхідних у ринковій економіці для її нормального розвитку. Накопичені протягом усього періоду після отримання незалежності суперечності функціонування банківської системи України, підсилені кризою 2008–2009 рр. та сучасною системною кризою, зумовили цілий ряд проблем. Зважаючи на значимість банківської системи в економіці взагалі та банкоцентричну модель фінансового ринку України, дослідження цієї сфери економіки, її якісного вдосконалення є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку питань теорії і практики функціонування банківської системи здійснили зарубіжні вчені: Дж.М. Кейнс, Й. Шумпетер, А. Пігу,

Дж. Герлі, Е. Коен, Е. Шоу, М. Фрідмен, Ф. Мишкін, П. Роуз, Дж. Сінкі, А. Грязнова, Е. Жуков, В. Колесніков, Л. Красавіна, О. Лаврушин, Ю.А. Львов. Серед вітчизняних науковців можна виділити цілий ряд вчених, роботи яких присвячені зазначеній проблематиці. Основна тематика досліджень присвячена проблемам: становлення та розвитку банківської системи України – Б. Адамик, [1], О. Дзюблюк [7], Б. Луців [13], П. Матвієнко [16], І. Лютий [14]; складу, особливостям надання та широти спектру банківських послуг – А. Мороз [3], В. Міщенко [4]; участі іноземного капіталу в банківській системі України – В. Геєць [6], В. Корнилюк [12]; грошово-кредитної політики та банківського нагляду – М. Савлук, А. Мороз, М. Пуховкіна [20], В. Козюк [8], В. Стельмах [18], С. Науменкова [17]; ролі банківського сектора у макроекономічних процесах (забезпеченні економічного зростання, спричиненні кризових явищ) – А. Чухно [21], А. Гальчинський [5], І. Лютий [15] та ін. Віддаючи належне попереднім науковим напрацюванням, потрібно зауважити, що в умовах сучасної кризової ситуації в Україні необхідно розширювати та поглиблювати дослідження в даній галузі.

Мета статті полягає у систематизації основних проблем банківської системи України на сучасному етапі розвитку, характеристиці заходів реформування та перспектив з позицій забезпечення економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасну банківську систему необхідно розглядати як велику динамічну цілеспрямовану відкриту систему, яка характеризується наявністю значної кількості

елементів, що виконують різні функції і мають багаторівневу ієрархічну структуру; динамічністю поведінки елементів, підсистем і системи в цілому; наявністю складних взаємозв'язків, включаючи зворотні; нерегулярністю впливу зовнішнього середовища та стохастичністю в поведінці системи, наявністю визначеної процедури прийняття рішень [2, с. 5].

Банківська система постійно розвивається, навіть якщо даний процес переривається тимчасовими спадами і регресом, що в першу чергу пов'язано із відповідними змінами в економічній системі. Рівень розвитку банківської системи безпосередньо залежить від рівня розвитку економічних відносин у країні. Зворотній зв'язок реалізується через функції, які виконує банківська система. До таких функцій належать:

- трансформаційна. Банківська система забезпечує перерозподіл тимчасово вільних грошових ресурсів у суспільстві в часі та просторі. За допомогою банків відбувається перелив тимчасово вільного капіталу від їх власників, вкладників, власників рахунків і власників боргових цінних паперів до позичальників, емітентів цінних паперів, утримуваних банками. Очевидно, що самостійний пошук один одного зазначеними категоріями осіб та ведення переговорів супроводжувався б значними труднощами, які б привели до колосального зростання трансакційних витрат. З великою ймовірністю саме перерозподілу тимчасово вільних ресурсів не відбулося б;

- інформаційна. Банківська система, як і будь-який інший інститут, сприяє зменшенню невизначеності шляхом встановлення стійкої структури взаємодії між окремими індивідами, визначення та обмеження набору альтернатив, які є у кожного індивіда;

- стабілізаційна функція передбачає забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку (банки на відміну від інших економічних суб'єктів містять у собі підвищену загрозу дестабілізації власної діяльності, розладу всього грошового ринку, провокування загальноекономічної кризи).

Банківська система України з 1991 р. пройшла кілька етапів становлення. Протягом цього періоду було створено центральний банк – Національний банк України (НБУ) та значну кількість комерційних банків, у результаті сформовано дворівневу систему; реалізовано грошову реформу та запроваджено національну грошову одиницю; імплементовано національну платіжну систему; розроблено та впроваджено через відповідне законодавство та інші нормативно-правові акти правила банківської діяльності, упроваджено міжнародні стандарти банківської діяльності; створено саморегульвні організації (Асоціація українських банків).

Попри це, як показала практика останніх років, в Україні не було досягнуто основного завдання – розбудови банківської системи, здатної ефективно та адекватно діяти в умовах ринкової економіки. Забезпечення цього завдання вимагає врахування ряду принципів функціонування банківської системи, серед яких: принцип керованості (розвиток на основі прогнозування, планування та програмування); принцип адекватності (відповідність діяльності потребам реального сектору економіки); принцип функціональної повноти (наявність усіх необхідних елементів системи у відповідних пропорціях); принцип саморозвитку (здатність протистояти загрозам стабільності та здатність удосконалення); принцип відкритості (свобода входу-виходу на банківський ринок, інформаційна прозорість дій банків); прин-

цип ефективності (ефективність як для клієнтів, так і для економіки в цілому); принцип забезпечення відповідного правового середовища. Жоден із зазначених принципів не реалізовувався повною мірою. Недооцінка з боку влади значимості банківської системи у функціонуванні економіки країни проявилась у відсутності концепції розвитку банківського сектору. Після здобуття незалежності та початку створення власної банківської системи перша комплексна програма розвитку банківської системи з'явилася аж за 12 років – Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2003–2005 рр. [10], а наступна – прийнята лише у 2014 р. Що стосується принципу адекватності, то банківська діяльність в Україні тривалий період була спрямована на спекулятивні прибуткові операції, а не на кредитування реального сектору. У структурі наданих суб'єктам господарювання кредитів значна частка припадала на підприємства з швидким оборотом капіталу (торгівля, послуги), а не підприємствам з високою доданою вартістю створюваного продукту. Так звані кештивні банки (банки, які видають кредити тільки компаніям, пов'язаним з власником банку, або компаніям, що залежать від власника банку), кредитували афілійовані структури, часто не витримуючи критерії ефективності. Значні обсяги зовнішніх зобов'язань та накопичені валютні ризики сформували високу залежність від ситуації на міжнародних ринках капіталу, знизили здатність протистояти зовнішнім шокам. Проблеми відповідності правового середовища в першу чергу стосуються слабого судового забезпечення фінансово-кредитної діяльності та захисту прав кредиторів, відчуження заставного майна.

Ситуація, яка слалась у банківській системі сьогодні, багатьма економістами визначається як системна криза. Це підтверджують основні тенденції розвитку банківської системи України протягом 2014–2015 рр. [19]:

- банкрутство великої кількості банків. Кількість банків, які мають ліцензію, станом на 01.01.2014 р. складала 180, а станом на 01.11.2015 р. – 120;

- зростання обсягів збитків. Збиток по системі банків станом на 1 грудня 2015 р. становив 57,3 млрд. грн.;

- зростання рівня простроченої заборгованості – погіршення якості активів. Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів станом на 01.01.2014 р. складала 7,7%, а станом на 01.11.2015 р. – 20,4%;

- падіння показників рентабельності. Так, рентабельність активів у вказані періоди, відповідно, становила – 4,07% і – 5,55%, а рентабельність капіталу – -30,46% і – 51,34%;

- відтік депозитів фізичних осіб. Зобов'язання банків за коштами фізичних осіб у відповідний період зменшились з 433 726 млн. грн. до 364 352 млн. грн.

Негативні тенденції банківського сектору наростали на тлі постійного погіршення макроекономічної ситуації. У 2014 р. відбулося значне прискорення темпів падіння промислового виробництва, яке за підсумками року становило 10,2%. Падіння реального ВВП у 2014 р. склало 6,8%, у першому півріччі 2015 р. – 16,7%. Дефлятор ВВП України, за оцінками Міжнародного валютного фонду, за підсумками 2014 р. позначений на рівні 47,4% [9]. Однією з найвагомійших макроекономічних проблем є утворення механізму поєднання і взаємного підсилення процесів інфляції і падіння виробництва. Тобто падіння ВВП стимулює прискорення інфляції,

а швидкі темпи зростання цін, у свою чергу, стимулюють ще більші обсяги падіння виробництва. Найбільшою проблемою для банківського ринку стала девальвація. Панічні настрої, загальна напруженість у країні, а також бурхливий розвиток «чорного» або навіть швидше вторинного валютного ринку поряд з твердою позицією НБУ щодо плаваючого валютного курсу не давали гривні зміцнитися. Ефективно використати потенціал девальвації національної валюти для нарощування експорту та досягнення позитивного сальдо за поточним рахунком платіжного балансу (що необхідно для відновлення зовнішньої рівноваги) Україна не змогла через втрату контролю над частиною території, де розташовані багато експорторієнтованих підприємств, та порушення виробничих зв'язків і скорочення постачань енергоносіїв.

Такі умови далекі від нормальних і, звісно, не сприяють ні економічному зростанню, ні привабливості банківського сектора. Узагальнюючи вищесказане, причини кризового стану в банківській системі можна умовно об'єднати в три групи: внутрішні проблеми становлення банківської системи (аналіз зазначених принципів); проблеми, пов'язані із наслідками світової фінансової кризи, які до сих пір повністю не були подолані; проблеми сучасних внутрішніх кризових явищ у соціально-економічній системі країни.

Перспективи розвитку банківської системи України залежать від того, наскільки вчасно та ефективно будуть розв'язуватись зазначені проблеми. Відповідно, заходи, спрямовані на стабілізацію та забезпечення подальшого ефективного розвитку банківської системи, також мають розглядатись у трьох аспектах: заходи, спрямовані на забезпечення функціональної ефективності банківської системи; заходи, спрямовані на упередження та зменшення впливу зовнішніх шоків; заходи, спрямовані на стабілізацію суспільно-політичної та економічної ситуації.

Заходи щодо реформування банківської системи з метою забезпечення її стабільності та функціональної ефективності, здатності протистояти зовнішнім викликам розроблені та реалізуються згідно з Концепцією реформи банківської системи України до 2020 р. та Комплексною програмою розвитку фінансового сектору до 2020 р. Згадані програмні документи визначають основні напрямки реформування, такі як забезпечення фінансової стабільності та динамічного розвитку фінансового сектору; розбудова інституційної спроможності регуляторів фінансового сектору; захист прав споживачів та інвесторів фінансового сектору. Серед значної кількості розроблених заходів та проектів щодо їх впровадження найбільш вагомими є:

- підвищення вимог до капіталу банків (НБУ планує збільшити норматив мінімального регулятивного капіталу з 120 до 500 млн. грн. до 2018 р. та 750 млн. до 2020 р. До 2018 р. планується завершити впровадження вимог Базель III), запровадження стрес-тестування банків (у 2014 р. вже проводились такі заходи, але для обмеженого кола банків). У результаті очікуваної на цьому тлі консолідації банківського сектору України передбачається, що в країні в 2016 р. залишиться 100 банків;

- радикальне зниження відсоткових ставок за кредитами і депозитами, скорочення можливостей щодо дострокового вилучення депозитів, сприяння дедоларизації вкладів;

- визначення пріоритетних напрямів кредитування (інвестиційні кредити, кредитування малого і середнього бізнесу та іпотечне кредитування);

- запровадження особливого режиму регулювання, моніторингу і підтримки системно-важливих банків;

- забезпечення розкриття інформації про власників. Досвід останніх банкрутств банків в Україні показує, що найчастіше фінансові установи страждають від власників, які «вносять» банк задовго до вкладників;

- нарощування частки іноземного капіталу. Присутність іноземних банків має як позитивні, так і деструктивні моменти. За умови правильного інституціонального забезпечення їх функціонування переваги є вагомішими, що підтверджує досвід європейських країн;

- створення системного банку «поганих активів». Реалізація цієї мети планується у розвиток загального підходу до підвищення ефективності діяльності банків. Створений банк буде акумулювати проблемні активи на балансі створеного фінансового інституту (можливо, КУА), а джерелами фінансування банків розглядаються і держава, і міжнародні інститути, і приватні інвестори. У результаті на середньостроковий період прогнозування очікується зниження обсягу проблемної заборгованості до максимум 8%.

- формування мегарегулятора для усього фінансового ринку [11].

Більшість із зазначених заходів позитивно оцінюються професійним та експертним середовищем. Однак визначено достатньо дискусійні моменти. Це стосується формування санаційного банку, або банку «поганих активів». Такий досвід в Україні вже є. Починаючи з 15 червня 2012 р. «Родовід Банк» розпочав здійснювати свою діяльність як санаційний банк на підставі Ліцензії санаційного банку № 1, яка видана НБУ, проте поки він працює тільки зі своїми активами. Для розширення його функцій треба було змінювати законодавство, чого не було зроблено. Власником банку є Міністерство фінансів України, але майбутня доля установи повністю залежить від НБУ. Не тільки тому, що саме регулятор приймає рішення про неплатоспроможність банків і передає їх до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) для тимчасового адміністрування та/або ліквідації. Національний банк досі залишається найбільшим кредитором «Родовід Банку». Відповідно, зусилля декількох урядів щодо створення в Україні санаційного банку, який міг би займатися проблемними активами інших кредитних установ, виявилися провальними.

У світі багато країн мають напрацьований досвід щодо роботи з проблемними активами банків. Перша з європейських країн, хто почав роботу на державному рівні з проблемними активами банків ще на початку 90-х років минулого століття, – Швеція. З цією метою були створені дві фінансові компанії з необмеженим державним фінансуванням. Активи банків були умовно розділені на «хороші», «проблемні» і «безнадійні». Перша група активів залишалася в управлінні банків, друга – купувалася фінансовими компаніями, а третя – підлягала списанню. Фінансові компанії викупували у банків проблемні активи за рахунок держави, якій частково переходили акції банків (по суті, часткова націоналізація). Фінансові компанії працювали з проблемними активами – здійснювали функції санаційного банку.

Ретельно вирішенням проблеми «поганих активів» займалися уряди Великої Британії, Німеччини, Франції, Кореї, Аргентини та інших країн. Але, незважаючи на використання різних інструментів, усе зводилося до необхідності очищення банківської

сфери від баласту у вигляді проблемних активів, що тягнули всю систему вниз.

Також дискусійним моментом є створення на основі НБУ мегарегулятора. Поєднання функцій емісії, нагляду та кредитора останньої інстанції для усього фінансового ринку закладає суттєві ризики. Інструменти регулювання банківського та небанківського сегментів фінансового ринку базуються на різних принципах, і їх узагальнення може значно знизити ефективність. Окрім того, пруденційний нагляд, необхідність посилення якого зараз дуже активно обговорюють, залишає багато питань. Як можна буде вдосконалити методи пруденційного нагляду, щоб вони, з одного боку, були єдиними (загальними), а з іншого – підходили всім учасникам фінансового ринку? Адаже у банків одні показники і розрахунки, у небанківських установ – зовсім інші. У США відмовились від ідеї створення єдиного регулятора, а в 2013 р. мегарегулятор Великобританії – Управління з фінансового регулювання і нагляду (FSA) – був розділений на дві структури: FCA (Financial Conduct Authority), що регулює проведення фінансових операцій, і PRA (Prudential Regulation Authority), контролюючий капіталізацію.

Висновки. Однією із основних передумов розвитку суб'єктів господарювання зокрема, та економіки в Україні загалом є активне та ефективне кредитування реального сектора економіки, а проблема розвитку національного виробництва тісно пов'язана з кредитуванням, оскільки, особливо у сучасних умовах, товаровиробники не мають достатньо фінансових ресурсів для здійснення господарської діяльності. Банківська система в Україні складає 85% фінансового ринку. Отже, можливим джерелом зовнішніх ресурсів для реального сектору є саме банки. Для досягнення позитивного результату в реформуванні банківської системи необхідно швидко, послідовно й ефективно реалізовувати передбачені заходи з урахуванням динаміки ситуації. Основними з них є вдосконалення нормативно-правової бази щодо належного захисту прав кредиторів та споживачів послуг, фундаментальні зміни в системі банківського нагляду, які будуть передбачати диференціацію нагляду, забезпечення прозорості рефінансування банків, кардинальне вирішення питання розкриття реальних власників банків і вдосконалення валютного законодавства, необхідність вибудовувати ефективну систему оповіщення про проблеми в роботі банків.

Реформи банківської системи мають відбуватись разом із широкомасштабними економічними реформами, реформами системи правосуддя. За висловом видатного українця, члену Римського клубу і одного з тих, хто заснував всесвітній форум у Давосі, в ефективній країні людина має повну політичну свободу, певний рівень економічного добробуту. Там є багаті, але немає злидарів, є соціальна справедливість – в освіті, охороні здоров'я, пенсійному забезпеченні, зайнятості і, що дуже важливо, симбіоз з біосферою – екологічне виховання. Такі характеристики ефективних країн. Чому вони є ефективними – то інша історія. Україні необхідно правильно вибудувати свою історію.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : [монографія] / О.В. Дзюблюк, Б.П. Адамик, Г.Р. Балянт [та ін.] ; за ред. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль : Астон, 2012. – 358 с.
2. Банківська система України : [монографія] / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
3. Банківські операції : [підручник] / Ред. А.М. Мороз ; КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с.
4. Банківські операції : [підручник] / Ред. В.І. Міщенко. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
5. Гальчинський А. Гривня: хто винен і що робити? / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/internal/grivnyahto-vinen-i-scho-robiti-konsilium-_html.
6. Гесць В.В. Іноземний капітал у банківській системі України / В.В. Гесць // Дзеркало тижня. Україна. – 2006. – № 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/inozemniy_kapital_u_bankivskiy_sistemi_ukrayini.html.
7. Дзюблюк О.В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці / О.В. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 3. – С. 30–35.
8. Козюк В.В. Незалежність центральних банків / В.В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 244 с.
9. Комплексна оцінка економічної ситуації в Україні у 2014–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/kompleksna-otsinka-ekonomichnoyi-situatsiyi-v-ukrayini-u-2014-2015-ri-chastina-1-zagalna-otsinka-makroekonomichnoyi-situatsiyi/>.
10. Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2003–2005 рр. – К. : Національний банк України, 2003. – 25 с.
11. Комплексна програми розвитку фінансового сектору до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.
12. Корнилюк Р.В. Ретроспективний аналіз діяльності іноземних банків в Україні / Р.В. Корнилюк // Економіка і регіон. – 2010. – № 3(26). – С. 146–152.
13. Луців Б.Л. Банківський потенціал економіки України : [монографія] / Б.Л. Луців [та ін.] ; ред. Б.Л. Луців ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2012. – 447 с.
14. Лютий І.О. Банківські інститути в умовах глобалізації ринку фінансових послуг : [монографія] / І.О. Лютий, О.М. Юрчук. – К. : Знання, 2011. – 357 с.
15. Лютий І.О. Суперечності процесів фінансiалiзацiї та їх вплив на економічне зростання в Україні / І.О. Лютий, П.А. Мороз // Економіка України. – 2014. – № 4.
16. Матвієнко П.В. Становлення банківської системи незалежної України / П.В. Матвієнко // Економіка та держава. – 2007. – № 5. – С. 53–57.
17. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківський нагляд : [підручник] / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наук. дослідж. НБУ, 2010. – 497 с.
18. Стельмах В.С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / В.С. Стельмах [та ін.] ; за ред. В.С. Стельмаха. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
19. Показники банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=17867471&cat_id=17823459.
20. Мроз А.М. Центральний банк та грошово-кредитна політика : [підручник] / А.М. Мроз [та ін.] ; за ред. А.М. Мороза і М.Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
21. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.